

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของเรื่องที่วิจัย

1. ความสำคัญของเรื่องวิจัยต่อการอนุรักษ์ ป่าไม้ และพัฒนาพื้นที่

สถานการณ์ของชุมชน

ประเทศไทยมีเนื้อที่ 320.7 ล้านไร่ และเมื่อ พ.ศ.2534 เนื้อที่จำนวนนี้สามารถจำแนกเป็นพื้นที่ป่าไม้จำนวน 85.4 ล้านไร่ หรือร้อยละ 26.6 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2535) ซึ่งประกอบด้วยพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติหรือป่าอนุรักษ์ พื้นที่อุทยานแห่งชาติ และพื้นที่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า พื้นที่ที่เป็นป่าไม้บางส่วนเป็นกรรมสิทธิ์ครอบครองโดยหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ เช่น กรมทางหลวง กรมชลประทาน กรมการปกครอง เป็นต้น ซึ่งหน่วยงานดังกล่าวได้ขอรับอนุญาตให้เข้าครอบครองและใช้พื้นที่ได้จากกรมป่าไม้ ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวได้รับการบริหารและจัดการด้านการใช้ประโยชน์ การดำเนินการฟื้นฟูบำรุงรักษาและพัฒนาให้เป็นประโยชน์อยู่อย่างถาวรตลอดไปโดยองค์การของรัฐดังกล่าว พื้นที่ส่วนนี้เป็นเจ้าของโดยหน่วยงานของรัฐ และได้อำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ ส่วนใหญ่ให้แก่รัฐเอง และบางส่วนได้ให้ประโยชน์แก่ส่วนธุรกิจเอกชน แต่อย่างไรก็ดี ยังมีพื้นที่อีกส่วนหนึ่งนอกเหนือจากพื้นที่ดังกล่าวจัดว่าเป็นพื้นที่ที่ยังมิได้จำแนก ซึ่งรวมพื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน ทั้งนี้เพราะไม่มีบุคคลหรือองค์กรใดสามารถเข้าไปยึดถือครอบครองและใช้ประโยชน์โดยมีหนังสือเอกสารสิทธิครอบครองถูกต้องตามกฎหมาย ในปี พ.ศ. 2534 พื้นที่ที่ยังมิได้จำแนกดังกล่าวทั้งประเทศมีจำนวนทั้งสิ้น 102.2 ล้านไร่หรือประมาณร้อยละ 31.9 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ และพื้นที่สาธารณะดังกล่าวจำนวนประมาณ 34.2 ล้านไร่ อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งสามารถจำแนกเป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชนประเภทหนองน้ำธรรมชาติ ป่าชุมชน ทำเลเลี้ยงสัตว์ ดอนปู่ตาและป่าช้า ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวเหล่านี้อยู่นอกเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า รวมถึงพื้นที่นอกเขตครอบครองตามเอกสารสิทธิของหน่วยงานองค์กรและบุคคลต่าง ๆ แต่เป็นสมบัติของชุมชน ดังนั้นพื้นที่เหล่านี้จึงได้รับการจัดการบริหาร บำรุงดูแลรักษา พร้อมทั้งมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันของแต่ละชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง โดยธรรมชาติพื้นที่เหล่านี้ได้มีอยู่อย่างกระจัดกระจายทั่วไป

ทุกพื้นที่ในประเทศทั้งที่ดอน ที่ราบและที่ลุ่ม บางแห่งได้ปักหลักหรือทำแนวคันคูมี ร่องน้ำหรือสร้างถนนและปลูกต้นไม้ไว้เป็นแนวล้อมรั้วเพื่อช่วยแสดงขอบเขตของพื้นที่ให้เห็นอย่างชัดเจนและได้รับการจดทะเบียนเพื่อให้มีหลักฐานเป็นเอกสารหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินหลวง (นสล.) มอบไว้เพื่อให้เป็นทรัพย์สินสมบัติของชุมชนเรียบร้อยแล้ว และมีพื้นที่สาธารณประโยชน์หลายแห่งยังมิได้จัดทำสิ่งแสดงขอบเขตและมิได้มีการจดทะเบียนเพื่อมีหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินหลวงให้ถูกต้องไว้เป็นหลักฐาน

ราษฎรที่ปลูกสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยทั้งที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลพื้นที่สาธารณะเหล่านั้นได้พึ่งพาอาศัยและใช้ประโยชน์อย่างยิ่งเพื่อการดำรงชีพมาเป็นเวลานานจากอดีตจนกระทั่งปัจจุบัน โดยใช้เป็นแหล่งที่สำคัญของอาหารจากธรรมชาตินานาชนิด นอกจากนั้นยังใช้เป็นแหล่งของเชื้อเพลิง ไม่ใช้สอยปลูกสร้างบ้าน โรงเรือน แหล่งของยารักษาโรค แหล่งต้นน้ำลำธาร สถานที่ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ และใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามประเพณีและความเชื่อต่าง ๆ เป็นต้น นับว่าพื้นที่สาธารณะเหล่านี้ได้ให้ประโยชน์โดยตรงและมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดต่อกับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นชุมชนที่ได้พึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานแล้ว พื้นที่สาธารณประโยชน์บางแห่งสามารถให้ผลประโยชน์แก่ชาวบ้านคิดเป็นมูลค่าประมาณ 10,000 - 50,000 บาทต่อปี ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับขนาดเนื้อที่ของแต่ละพื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ปัจจุบันพื้นที่สาธารณะของชุมชนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้น ราษฎรชาวบ้านผู้เคยได้ใช้ประโยชน์ได้ปล่อยปละละเลยและเก็บเกี่ยวผลประโยชน์เพียงอย่างเดียวมากกว่าที่จะพยายามทำนุบำรุงและอนุรักษ์เอาไว้ให้เป็นมรดกของลูกหลานและสามารถใช้เป็นประโยชน์เช่นเดิมและอย่างต่อเนื่องในระยะยาว ยิ่งไปกว่านั้นพื้นที่สาธารณะของชุมชนดังกล่าวเคยมีส่วนช่วยทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระดับหนึ่งโดยเฉพาะอาหารธรรมชาติ น้ำอุปโภคและบริโภค และไม่ใช้สอยนั้นได้ถูกราษฎรและกลุ่มผู้มีอิทธิพลทั้งที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเจ้าของพื้นที่สาธารณะ หรือชุมชนใกล้เคียงและที่อยู่ห่างไกลรวมถึงผู้มีอำนาจและอิทธิพลต่าง ๆ ทั้งที่เป็นข้าราชการ นายทุน นักธุรกิจได้บุกยึดครอบครองพื้นที่เหล่านั้นไว้เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวโดยฉิดกฎหมายและมีการซื้อขายต่อกันไปเรื่อย ๆ อีกทั้งยังได้ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่ออกเอกสารสิทธิได้ออกเอกสารสิทธิโดยประพฤติมิชอบ จนกระทั่งทำให้พื้นที่สาธารณะของชุมชนหลายแห่งสูญสิ้นไปหรือบางแห่งยังคงเหลือแต่เป็นพื้นที่เพียงจำนวนน้อยเต็มที นอกจากจะหมดสิ้นไปของทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ยังเป็นอุปสรรคต่อความต้องการใช้ประโยชน์เพื่อความเจริญก้าวหน้าของชุมชนเอง เช่น ไม่มีสถานที่ใช้ก่อสร้างศูนย์ราชการ หรือโรงเรียนแห่งใหม่ของตำบล หรือของหมู่บ้าน เป็นต้น

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเช่นนี้อาจจะมีผลมาจากสาเหตุสำคัญประการหนึ่งคือ การขาดการสำรวจศึกษาอย่างจริงจังเพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับสภาพพื้นที่ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันของพื้นที่สาธารณะของชุมชนแต่ละประเภทและแต่ละแห่ง รวมถึงจำนวนสถานที่ ประเภท ขนาดเนื้อที่ของพื้นที่สาธารณะแต่ละแห่งและแต่ละประเภท รวมถึงสภาพการใช้ประโยชน์ที่เป็นอยู่ของชุมชน กฎระเบียบข้อบังคับที่กำหนดโดยหน่วยงานของรัฐและโดยชุมชนเอง ซึ่งสามารถนำไปใช้อย่างได้ผลดี ระบบกรรมสิทธิ์ครอบครองของชุมชนและความขัดแย้ง อันเกิดจากการเข้าไปบุกรุกครอบครองพื้นที่และใช้ประโยชน์ของชุมชนเองรวมถึงการจัดทำเพื่อกำหนดหลักเขตและขอบเขตที่ยังไม่มีความชัดเจนและแน่นอน และถ้าปล่อยทิ้งสภาพเช่นดังกล่าวไว้ พื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนคงจะหลงเหลือน้อยเต็มที หรืออาจจะหมดไปก็เป็นได้ ในที่สุดจะส่งผลให้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้ในระดับหนึ่งของประชากรในชนบทลดลงไปและยากที่จะรื้อฟื้นให้กลับเข้าไปเป็นดังเช่นสภาพเดิมได้

อย่างไรก็ดี ยังมีพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนบางประเภทและในหลายพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจุบันนี้ยังมีสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ตามธรรมชาติเช่นในอดีตและได้รับการบำรุงดูแลรักษาฟื้นฟูเป็นอย่างดีจากชาวบ้านผู้เป็นส่วนร่วมเป็นเจ้าของและชาวบ้านยังคงสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ พื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนดังกล่าวจะต้องได้รับการศึกษาให้เข้าใจอย่างละเอียดในทุกส่วนประกอบเพื่อใช้เป็นแบบอย่างในการพัฒนาอนุรักษ์ฟื้นฟูพื้นที่สาธารณะของชุมชนบางแห่งที่ถูกละเลยและถูกบุกรุกจนเกือบหมดสภาพไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ป่า แหล่งน้ำ ทำเลเลี้ยงสัตว์ ดังนั้นการศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการพื้นที่สาธารณะจึงเป็นเรื่องน่าสนใจและมีความจำเป็น โดยเฉพาะการศึกษาในกรณีของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะจะช่วยให้ได้รับทราบข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับประเภทและขนาดของพื้นที่ที่มีอยู่ ความรู้เกี่ยวกับกฎระเบียบที่ใช้ในการบำรุงดูแลรักษาการพัฒนาและใช้ประโยชน์ของราษฎรในแนวทางของการพัฒนา ตลอดจนปัญหาอุปสรรคความขัดแย้งของการใช้ประโยชน์ รวมถึงความคิดเห็นของประชาชนต่อพื้นที่สาธารณะ ซึ่งผลการศึกษาจะเป็นส่วนช่วยทำให้ผู้มีหน้าที่พัฒนาสามารถกำหนดรูปแบบและแนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาอนุรักษ์ฟื้นฟูพื้นที่สาธารณะประโยชน์ให้กับชุมชน และให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปใช้ในการกำหนดนโยบายและวางแผนดำเนินการอนุรักษ์ฟื้นฟู และพัฒนาให้พื้นที่สาธารณะยังคงสภาพและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนเช่นที่เป็นในอดีตอย่างต่อเนื่องระยะยาว พร้อมทั้งสามารถกำหนดกฎระเบียบที่ใช้อย่างเหมาะสมเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะ ขณะเดียวกันถ้าพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนดังกล่าวที่สามารถปลูกสร้างให้เป็นพื้นที่ป่าไม้ประเภทป่าชุมชนได้แล้วซึ่งประกอบด้วย ไม้ยืนต้นหลากหลายชนิดแล้ว นับว่าเป็นการดำเนินการเพื่อช่วยเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ และเพิ่มพื้นที่ต้นน้ำลำธารเก็บกักน้ำไว้ใช้สอยอย่างเพียงพอสำหรับภูมิภาคนี้พร้อมกันไปด้วย

2. ประเด็นปัญหา

การวิจัยเรื่องนี้กำหนดประเด็นปัญหาที่ต้องการค้นหาเพื่อทราบคำตอบไว้ ดังนี้

1. วันนี้พื้นที่สาธารณะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีกี่ประเภท? มีขนาดอย่างไร? และมีการกระจายตัวอยู่ในภูมิภาคและแต่ละจังหวัดเป็นเช่นไร? เพราะสาเหตุอะไร?
2. ระบบสิทธิการครอบครองและระบบสิทธิการใช้ประโยชน์ของชุมชนเป็นอย่างไร? ใช้ประโยชน์อะไรบ้าง? ผู้ครอบครองและผู้ใช้ประโยชน์เป็นใคร? เพราะสาเหตุอะไร? การบริหารและการจัดการพื้นที่สาธารณะมีรูปแบบเป็นอย่างไร? มีข้อดีและข้อเสียอะไรบ้าง? ข้อขัดแย้งของชุมชนในการใช้ประโยชน์และการแก้ไข รูปแบบการบริหารและการจัดการดังกล่าวตั้งขึ้นอยู่บนพื้นฐานหลักการแนวความคิด และปรัชญาอะไร?
3. พื้นที่สาธารณะแต่ละประเภทในแต่ละท้องมามีลักษณะแตกต่างกันเพราะอะไร? และทำไมพื้นที่สาธารณะบางแห่งได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่และบางแห่งไม่ได้รับการนำไปใช้ประโยชน์ปล่อยไว้ว่างเปล่า?
4. ถ้าต้องการให้พื้นที่สาธารณะของชุมชนได้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนอย่างที่เคยเป็นในอดีตและมีความต่อเนื่องที่ยั่งยืนแล้ว จะมีเทคนิควิธีการและรูปแบบฟื้นฟู อนุรักษ์ และพัฒนาพื้นที่สาธารณะเหล่านั้นอย่างไร? และมีองค์การบริหารและการจัดการอย่างไร? กฎระเบียบข้อบังคับควรเป็นอย่างไร? เพราะเหตุผลอะไร?

3. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อจำแนกประเภท ขนาดของพื้นที่สาธารณะ และศึกษาการกระจายตัวของแต่ละประเภท พร้อมทั้งจัดทำแผนที่แสดงที่ตั้งของพื้นที่สาธารณะแต่ละประเภทในระดับภาคและระดับจังหวัด
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนแต่ละประเภทกับวิถีชีวิตของประชาชนที่อาศัยอยู่ใกล้เคียงและเงื่อนไขต่าง ๆ ในประเด็นที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ การบำรุงฟื้นฟูดูแลรักษา การเข้าครอบครองของบุคคลต่าง ๆ การจัดการ กฎระเบียบข้อบังคับ ความขัดแย้งระหว่างบุคคลเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะ ปัจจัยต่าง ๆ ที่ช่วยทำให้พื้นที่สาธารณะมีความคงอยู่
3. เพื่อค้นหาสาเหตุที่ทำให้ประชาชนในชุมชนใช้ประโยชน์แตกต่างกันและบางแห่งมิได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะที่มีอยู่

4. เพื่อรับทราบความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการพัฒนาและจัดการพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนอย่างได้ผลจากประชาชน ซึ่งจะช่วยให้พื้นที่ดังกล่าวมีความเป็นประโยชน์เช่นดั้งเดิมอย่างต่อเนื่องต่อน้องและยั่งยืน ด้วยการเข้ามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ของประชาชนผู้ได้รับประโยชน์ ข้อมูลเหล่านั้นใช้ประโยชน์ในการกำหนดแนวทางดำเนินการพัฒนาในพื้นที่สาธารณะอื่นต่อไป

4. ขอบเขตของการวิจัย

4.1 เนื้อหาที่ เป็นสาระตามวัตถุประสงค์ที่ประกอบด้วย

1. ประเภท ขนาดของพื้นที่ และการกระจายตัวของพื้นที่สาธารณะของชุมชนในระดับภาคและระดับจังหวัด
2. ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนกับวิถีชีวิตที่เป็นอยู่พร้อมทั้งเหตุผล ได้แก่ การใช้ประโยชน์ และระเบียบวิธีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน การบริหารและการจัดการ การบำรุงดูแลรักษา ผู้ครอบครอง ความขัดแย้ง
3. ปัจจัยที่สนับสนุนให้ชุมชนฟื้นฟูบูรณะและพัฒนา เพื่อใช้พื้นที่สาธารณะและการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ ระบบการบริหารและการจัดการ การใช้ประโยชน์และกฎระเบียบ ระบบสิทธิการครอบครองและการให้การสนับสนุนทรัพยากรที่จำเป็นจากรัฐ
4. ข้อเสนอแนะในการพัฒนาและรูปแบบของการจัดการที่แสดงให้เห็นเป็นเหตุผลสัมพันธ์ พร้อมทั้งคำอธิบาย

4.2 กรอบแนวความคิด

แนวความคิดในเรื่องนี้ได้อาศัยการศึกษาจากสภาพของปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่จริงเป็นฐานเพื่อกำหนดเป็นแนวทางการศึกษาปรากฏการณ์ด้วยการจำแนกประเภท บรรยายและอธิบายลักษณะแต่ละประเภท พร้อมทั้งพยากรณ์ปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นพร้อมทั้งคำแนะนำในการปรับปรุงแก้ไขและพัฒนา โดยอาศัยวิธีการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน การวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะของชุมชน การทำแผนที่ วิเคราะห์การบริหารและการจัดการ การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมถึงการเสนอข้อมูลในเชิงปริมาณและคุณภาพ เพื่อประกอบการรายงานผลการวิจัย

4.3 พื้นที่ศึกษา

1. การสำรวจขนาด และการกระจายตัวของพื้นที่สาธารณะของชุมชนจำแนกตามความหนาแน่น พื้นที่ศึกษารอบคลุมทั้ง 19 จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังแสดงไว้ในภาพที่ 1 ซึ่งได้จำแนกเป็นรายอำเภอของจังหวัดต่าง ๆ ไว้

2. การศึกษาเฉพาะกรณีเพื่อค้นหาข้อมูลมาตอบวัตถุประสงค์ข้อ 2, 3 และ 4 ได้พิจารณาคัดเลือกจังหวัดที่สามารถใช้เป็นตัวแทนโดยแยกตามสภาพภูมิประเทศของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และคัดเลือกเฉพาะจังหวัดที่มีพื้นที่สาธารณะยังคงอยู่หนาแน่น

4.4 นิยามศัพท์

พื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน หมายถึง พื้นที่อันเป็นสาธารณะสมบัติของแผ่นดินสำหรับพลเมืองใช้ประโยชน์ร่วมกันตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1304(2) และได้รับการดูแลบำรุงรักษาโดยกระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีนายอำเภอท้องที่เป็นผู้ดำเนินการการเป็นสาธารณะสมบัติของพื้นที่โดยสภาพที่ดินหรือทางราชการสงวนไว้ ทั้งที่ได้จัดทะเบียนไว้และเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์โดยสภาพที่มีขอบเขตชัดเจนตามธรรมชาติ เป็นพื้นที่อยู่นอกเขตป่าสงวนแห่งชาติ เขตอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า รวมถึงพื้นที่ที่ได้ใช้ประโยชน์โดยหน่วยงานราชการต่าง ๆ ซึ่งพื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ที่ไม่มีบุคคล คณะบุคคลและหน่วยงานได้เข้าครอบครอง โดยมีเอกสารสิทธิถูกต้องตามกฎหมายซึ่งต้องสงวนรักษาเอาไว้เพื่อใช้ประโยชน์ต่อชุมชนส่วนรวม

ประเภทของพื้นที่สาธารณะ หมายถึง ผลการจำแนกพื้นที่ตามลักษณะทางกายภาพ ส่วนประกอบและการใช้ประโยชน์ของชุมชนสภาพที่เป็นอยู่ปัจจุบันของพื้นที่ส่วนใหญ่แต่เปลี่ยนแปลงประกอบด้วย พื้นที่ป่าของชุมชนและป่าละเมาะ ป่าช้า ดอนปู่ตา พื้นที่ทุ่งหญ้าอาหารสัตว์ พื้นที่ราษฎรใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชร่วมและหนองน้ำสาธารณะ

ขนาดของพื้นที่ หมายถึง ผลจากการจำแนกแต่ละพื้นที่สาธารณะของชุมชนนับเป็นจำนวนไร่และจำแนกเป็นขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ ซึ่งจะกำหนดภายหลังว่าแต่ละขนาดมีพื้นที่ระหว่างกี่ไร่ เมื่อได้เก็บข้อมูลจากการสำรวจเรียบร้อยแล้ว

ป่าช้า หมายถึง พื้นที่สาธารณะของชุมชนที่สำคัญประจำหมู่บ้านประเภทหนึ่ง มักตั้งอยู่บนที่ดอน มีต้นไม้ยืนต้นขึ้นค่อนข้างหนาแน่น มีขนาดตั้งแต่ไม่น้อยกว่า 1 ไร่ถึง มากกว่า 10 ไร่ ซึ่งชาวบ้านได้เก็บรักษาไว้สำหรับเป็นสถานที่ฝังศพซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นศพที่เกิดจากอุบัติเหตุ หรือหญิงมีครรภ์ตายท้องกลม นอกจากนั้นชาวบ้านยังใช้เป็นสถานที่ตั้งของสำนักสงฆ์ แหล่งหาของป่า และเป็นทำเลเลี้ยงสัตว์

ดอนปูตา หมายถึง พื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชนประจำเฉพาะหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งหรือประจำของหลาย ๆ หมู่บ้าน มักตั้งอยู่บนที่ดินมีต้นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น มีขนาดของเนื้อที่ตั้งแต่ไม่น้อยกว่า 1 ไร่ ถึง 3-4 ไร่ ภายในหรือบริเวณติดกับดอนปูตามักมีแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น หนองน้ำ บ่อน้ำ เป็นต้น ชาวบ้านได้ก่อสร้างอาคารไว้ ซึ่งมักเรียกว่า ศาล เพื่อให้สิ่งที่เขาเชื่อและนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ได้สถิตย์อยู่ ดอนปูตาเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมในการบวงสรวงขอพร ขอขมา และสวดเคราะห์กรรมต่าง ๆ บางแห่งสามารถจัดเป็นส่วนรักษาชาติของแต่ละหมู่บ้านได้

ทำเลเลี้ยงสัตว์ หมายถึง พื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชนที่ชาวบ้านได้ใช้เป็นประโยชน์ของหลายหมู่บ้านและมักตั้งอยู่บนพื้นที่ที่ดอน มีเนื้อที่มากกว่า 10 ไร่ ถึง 700 ไร่ แต่บางแห่งตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มที่เคยเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติแต่ดินชั้นลงไป มีต้นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ขึ้นอยู่เป็นจำนวนน้อย และมีหญ้าชนิดที่สามารถนำมาใช้เป็นอาหารวัวควายได้ขึ้นเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านได้ใช้เป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์ตลอดปี และนำไปเลี้ยงกันมากทั้งช่วงปลูกข้าว และในฤดูแล้ง

แหล่งน้ำสาธารณะ หมายถึง พื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน ซึ่งมักตั้งอยู่บนภูมิประเทศที่เป็นที่ราบลุ่มที่สามารถเก็บกักน้ำหรือเป็นหนองน้ำธรรมชาติ มีเนื้อที่ตั้งแต่ขนาดเล็กเพียง 2-3 ไร่ไปจนกระทั่งมากกว่า 1,000 ไร่ขึ้นไป ชาวบ้านได้ใช้น้ำจากแหล่งน้ำเหล่านี้เพื่อการบริโภคและอุปโภคของชาวบ้านเอง เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูกพืช รวมถึงเป็นแหล่งอาหารโปรตีนประเภทปลา และใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามประเพณี เช่น ลอยกระทง และแข่งเรือพาย เป็นต้น

หนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง (นสล.) หมายถึง เอกสารสำคัญที่กรมที่ดินกระทรวงมหาดไทยได้ออกให้ไว้เพื่อใช้เป็นหลักฐานแสดงว่าพื้นที่ที่ได้ขึ้นทะเบียนเรียบร้อยแล้วนั้นเป็นพื้นที่หลวง ดันฉบับจะถูกเก็บไว้ที่นายอำเภอซึ่งเป็นผู้ดูแลรักษาโดยตำแหน่ง และเมื่อพื้นที่ใดได้จดทะเบียนแล้วไม่อนุญาตให้บุคคลใดเข้าไปครอบครองยึดเป็นสมบัติส่วนตัว ถ้าบุคคลใดต้องการใช้พื้นที่สาธารณประโยชน์ดังกล่าวจะต้องดำเนินการขออนุญาตแต่กรณี การบำรุงดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ เป็นหน้าที่ของนายอำเภอท้องที่ แต่ได้มอบให้กำนันและผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่แทน ซึ่งจะทำให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นสมบัติของชุมชนหรือที่เรียกว่า เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน

การจัดการ หมายถึง การดำเนินงานของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในการบำรุงดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะของชุมชน โดยมีการกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับไว้ให้เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับการสนับสนุนการดำเนินการบำรุงดูแลรักษาให้พื้นที่ได้ยังคงสภาพและเป็น

ประโยชน์แก่ชาวบ้านและชุมชนคงอยู่ตลอดไป และใช้เป็นข้อห้ามเพื่อป้องกันมิให้พื้นที่สาธารณะเหล่านี้นถูกบุกรุกยึดครองและใช้ประโยชน์ให้บังเกิดกับเพียงเฉพาะส่วนตน

การบุกรุก หมายถึง การเข้ายึดและครอบครองพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน โดยวิธีการที่ผิดกฎหมายและผิดกฎระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะดังที่ได้กำหนดไว้เป็นการกระทำของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ร่วมมือกันเพื่อกระทำให้พื้นที่สาธารณะประโยชน์เหล่านี้เป็นทรัพย์สินสมบัติของส่วนตัว ซึ่งส่วนใหญ่มักทำด้วยเจตนาเจตนาก็ตามที่

ความขัดแย้ง หมายถึง พฤติกรรมที่ไม่มีความสอดคล้องตรงกันของบุคคลหรือหลายกลุ่มบุคคล อันมีสาเหตุเกิดมาจากการใช้ประโยชน์และการเข้าไปครอบครองพื้นที่สาธารณะซึ่งเป็นการฝ่าฝืนกฎระเบียบข้อบังคับที่ได้กำหนดขึ้นไว้ รวมถึงความขัดแย้งในเรื่องแย่งผลประโยชน์ซึ่งเกิดจากการแบ่งปันผลประโยชน์กันระหว่างผู้ที่ต้องการอย่างไม่ยุติธรรม

5. วิธีการวิจัย

5.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

แหล่งข้อมูล

ก. ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน ตลอดจนทฤษฎี หลักการแนวความคิดเกี่ยวกับการบริหารและการจัดการชุมชน และการพัฒนาศักยภาพของการใช้พื้นที่เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดประเด็นที่ต้องการศึกษาในรายละเอียด การเก็บรวบรวม การวิเคราะห์ อภิปรายผล และประมวลผลการวิเคราะห์ให้เป็นข้อเสนอแนะการวางแผนทางการพัฒนาพื้นที่สาธารณะ โดยการใช้สาระข้อมูลทุกขุมที่ปรากฏอยู่ในเอกสารและอยู่ในงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องจากหน่วยงานต่าง ๆ ประกอบ

ข. ข้อมูลที่ใช้จำแนกและนับจำนวน ประเภท ขนาด ที่ตั้งและจัดทำเป็นแผนที่แสดงถึงความหนาแน่นของพื้นที่สาธารณะของชุมชนแต่ละประเภทในระดับภาค และระดับจังหวัด ใช้ข้อมูลที่เป็นรายละเอียดจากแบบสำรวจพื้นที่สาธารณะของชุมชน ซึ่งดำเนินการเก็บรวบรวมโดยกรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย จากทั้งหมด 19 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ค. ข้อมูลที่เป็นรายละเอียดของเนื้อหาสาระเกี่ยวกับระบบการจัดการ กฎระเบียบข้อบังคับ การใช้ประโยชน์ ความขัดแย้งรวมถึงแนวทางพัฒนาพื้นที่สาธารณะแต่ละประเภทของชุมชนได้มาจากการสัมภาษณ์คณะกรรมการหมู่บ้าน และผู้รู้ในจากหมู่บ้านที่ได้รับการคัดเลือกให้เป็นหมู่บ้านเป้าหมาย ซึ่งเป็นคณะบุคคลที่คอยทำหน้าที่จัดการบำรุงดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยพิจารณาคัดเลือกพื้นที่ศึกษาตัวอย่างแต่

ละประเภทของหมู่บ้านต่าง ๆ จากพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่ซึ่งได้ปรากฏอยู่ในแบบสำรวจพื้นที่สาธารณะของกรมที่ดิน และได้ผ่านการตรวจสอบความถูกต้องและความเหมาะสมของพื้นที่เหล่านั้นก่อนที่จะใช้เป็นแหล่งข้อมูลของการศึกษาว่ามีอยู่จริงหรือเป็นสภาพของพื้นที่ตามที่ต้องการไว้หรือไม่ โดยการขอรับความร่วมมือของสำนักงานเกษตรอำเภอในจังหวัดเป้าหมายและตรวจสอบกับกำนันและตรวจความถูกต้องผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งสามารถแสดงสถานที่ที่ตั้งของพื้นที่สาธารณะประโยชน์แต่ละแห่ง เพื่อให้เป็นแหล่งข้อมูลในสนามได้ ดังแสดงที่ตั้งของอำเภอเป้าหมายไว้ในภาพที่ 1

<u>ประเภทพื้นที่</u>	<u>อำเภอ</u>	<u>จังหวัด</u>
ป่าไม้	เมือง	ขอนแก่น
ดอนปู่ตา	บ้านไผ่	
แหล่งน้ำสาธารณะ	พระยืน	
ทำเลเลี้ยงสัตว์	กระนวน	
ดอนปู่ตา-ป่าช้า	โนนสะอาด	อุดรธานี
แหล่งน้ำสาธารณะ	กุมวาปี	
ป่าชุมชน	โนนสัง	หนองบัวลำภู
ป่าชุมชนและแปลงเกษตร	บัวใหญ่	นครราชสีมา
ป่าชุมชน	คง	
แหล่งน้ำสาธารณะ	สีคิ้ว	
ป่าช้า	ปักธงชัย	

5.2 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย

- ก. แบบสัมภาษณ์ ที่ประกอบด้วยที่กำหนดคำถามย่อย ๆ ที่ครอบคลุมในรายละเอียดทุกประเด็นที่ต้องการศึกษา
- ข. แบบสำรวจพื้นที่สาธารณะของกรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย
- ค. แผนที่ภูมิประเทศ 1 : 50,000 แสดงที่ตั้งหมู่บ้านและพื้นที่สาธารณะของชุมชนเพื่อนำมาใช้ประกอบการทำแผนที่อธิบายลักษณะที่ตั้งและรูปร่างของแต่ละพื้นที่
- ง. รูปถ่ายลักษณะทั่วไปของพื้นที่สาธารณะแต่ละประเภท
- จ. สมุดบันทึกของ กชช 2 ค.

5.3 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ผู้วิจัยค้นหาและรวบรวมสาระข้อมูลจากเอกสารที่เป็นบทความผลการวิจัยและสิ่งพิมพ์อื่น ๆ จากแหล่งต่าง ๆ เกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนเพื่อนำไปประกอบการกำหนดกรอบแนวความคิด การศึกษาประเด็นที่ต้องการศึกษา เนื้อหาสาระที่ต้องการเก็บ การเสนอและอธิบายผล การจัดทำข้อเสนอแนะ รวมทั้งการเสนอข้อมูลเบื้องต้นของลักษณะทั่วไปของพื้นที่สาธารณะของชุมชนแต่ละประเภท
2. การสำรวจและการเก็บรวบรวมประเภทของพื้นที่สาธารณะที่มีอยู่ในภาคตะวันออกเฉยเหนือ หัวหน้าโครงการวิจัยได้ทำหนังสือขอความร่วมมือในการรับข้อมูลการสำรวจพื้นที่สาธารณะไปยังเจ้าพนักงานที่ดินจังหวัดต่าง ๆ และคณะผู้วิจัยนำไปมอบพร้อมทั้งขอสำเนาแบบสำรวจเหล่านั้นทั้งหมดโดยตรง ซึ่งได้กรมที่ดินได้สำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2536 และกรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย และการวิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบสำรวจเมื่อเดือนตุลาคม 2536 พฤษภาคม 2537
3. การสำรวจประเภท ขนาด ระบบการจัดการ การใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะชุมชนแต่ละประเภทจากหมู่บ้านที่ได้รับการพิจารณาให้เป็นหมู่บ้านตัวอย่างสำหรับการศึกษา นี้ และใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล การใช้การสำรวจและการสัมภาษณ์เก็บรวบรวมข้อมูลในหมู่บ้านตัวอย่างได้ดำเนินการภายหลังที่ได้กำหนดจังหวัดต่าง ๆ ให้เป็นตัวเปรียบตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ ได้แก่ การใช้ประโยชน์ ลักษณะชุมชนที่ใช้ประโยชน์ และบุคคลที่ได้ใช้ประโยชน์ จากนั้นเปรียบเทียบประเด็นต่าง ๆ กับพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่มีได้ประโยชน์ ผู้ที่ให้การสัมภาษณ์เป็นคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านหรือถ้าเป็นพื้นที่สาธารณะประจำลจะสัมภาษณ์ คณะกรรมการพัฒนาตำบลส่วนประเด็นเรื่องกฎหมายเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะได้

ดำเนินการศึกษาด้วยการสอบถามจากผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายประจำสำนักงานที่ดินจังหวัด และจากบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง

4. การจัดระบบข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้เก็บรวบรวมมาทั้งจากการสัมภาษณ์ และจากเอกสารต่าง ๆ โดยจำแนกเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ ถ้าเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพที่บ่งบอก ลักษณะและคุณสมบัติใช้วิธีการบรรยายประกอบยกเหตุผลประกอบ พร้อมทั้งจัดทำแผนที่ที่แสดงถึง การกระจายตัวและความหนาแน่นของพื้นที่สาธารณะของชุมชนแต่ละประเภทในแต่ละจังหวัด และแต่ละอำเภอในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

5. การสัมภาษณ์เจ้าพนักงานที่ดินจังหวัดเพื่อรับความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับลักษณะทั่วไปของพื้นที่สาธารณะของชุมชนในแต่ละจังหวัด ตลอดจนกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณะของชุมชนเหล่านั้น เพื่อนำสาระมาประกอบการเสนอผลการศึกษาและวางแผนดำเนินการวิจัย